KROONUPATRIOTISM VÕI RAHVUSLIK MÕTLEMINE?

**Friedrich Nikolai Russowi ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi
Krimmi sõja ainelised teosed**

LJUBOV KISSELJOVA

Eesti rahvusliku ärkamisaja esimest etappi on dateeritud erinevalt. Kõige sagedamini on selle algusena nimetatud 1857. aastat, kui ilmumist alustas Perno Postimees ja hakati trükkima „Kalevipoega” (Laar 2010: 234). Kuidas ka nimetada eelnevat etappi, mis on seotud Friedrich Robert Faehlmanni ja tema mõttekaaslaste tegevusega – eelärkamisajaks või ärkamisaja algetapiks (Gustav Suits näiteks kõneles „esiärkamisest” (Suits 1934a) ja „esimesest rahvuslikust etapist” (Suits 1934b)), igal juhul see fakt, et juba 1840. aastal hakkab Friedrich Reinhold Kreutzwald avaldama oma teoseid eesti keeles, sunnib mõtlema kronoloogilise piiri nihutamisele kui mitte 1840. aastate, siis vähemalt 1850. aastate algusesse.

Selle perioodi üks silmapaistvaid tegelasi on Friedrich Nikolai Russow (1828–1906), huvitav inimene, kelle saatust oli paljuski iseloomulik eesti haritlaskonnale ja kes andis oma panuse kolme kultuuri arengusse. Oma sünnipäritolult, kasvatuselt ja keelelt kuulus ta eesti ja saksa kultuuri, kuid elas suurema osa elust Peterburis (alates 1863. aastast), kus sai tuntuks kui Keiserliku Ermitaaži gravüüride ja joonistuste kabineti hoidja ja Keiserliku Teaduste Akadeemia antropoloogia ja etnograafia muuseumi varade teaduslik hoidja (Петри 1911; Шафрановская 1980; Иванова 2007). Tema muuseumikogude ülevaade (Руссов 1900) ei ole kaotanud oma tähendust tänase päevani.¹ Kuigi Friedrich Russow, venepäraselt Fjodor Karlovitš Russow, tegi Vene impeeriumi pealinnas head karjääri, jõudis riiginõuniku auastmeni ja oli mitmete Vene ordenite kavaler, ei katkestanud ta sidemeid oma sünnimaaga. Ta kuulus Peterburi patriootide ringi (Philipp Jakob Karell, Johann Köler, Carl Robert Jakobson, Aleksander Jürjev jt), kes seisis kõrgete võimumeeste juures eesti talupoegade olukorra parandamise eest ja osalesid rahvuslikus liikumises.²

Russow on pärit Eestimaa kubermangust ja tema emakeel oli nähtavasti eesti keel, kuigi ka saksa keelt valdas ta juba lapsepõlvest alates.³ Tema isapoolne vanaisa Anton Russow oli pärisori parun Friedrich Gustav von Roseni

¹ Mitmekülgset andeka, silmapaistvalt erudeeritud ja hea mälu inimesena kuulus Russow selle muuseumi loojate hulka (Петри 1911). Lisaks oli ta ka asjaarmastajast maalikunstnik (õppis maalikunsti Keiserliku Kunstide Akadeemia professori ja oma sõbra Johann Köleri juures), kunstiteadlane ja kollektsionäär.

² Muuhulgas osales Russow Tallinnas eesti koguduse jaoks ehitatud Kaarli kiriku ehitamise mastaapses projektis; ta koostas koguduse põhikirja.

³ Russowi keerukas päritolu on suurepäraselt kokku võetud Liivi Aarma artiklis (2012) ja edaspidi toetun peamiselt sellele artiklile. Kirjamehe biograafilised andmed on ära toodud ka „Eesti kirjanduse ajaloo” artiklis (Kalda 1966).

Kauksi ja Kiikla (saksa traditsioonis esimene Kauks ja teine Kiekel in Kirchspiel Jewe, Wierland) mõisas. Mõisnik oli valgustatud inimene, tema sõber oli kuulus dramaturg August von Kotzebue, kelle kaasabil organiseeriti Rosenite mõisas koduteater,⁴ kus lavastati näidendeid nii saksa kui ka eesti keeles. Selles teatris mängis ka Russowi vanaisa, ja kui Rosen kolis Tallinna, jätkas Anton Russow osalemist Kotzebue asjaarmastajate teatri (Revaler Liebhaber Theater) etendustes. Russowi isa Carl Gustav Andreas sündis Tallinnas, töötas kirjutajana tollivalitsuses, abiellus Caroline Maria Nesoriga. Kummaline perekonnanimi Nesor on Rosen tagurpidi loetuna. Russowi ema oli parun Carl Gustav von Rosen noorema (1765–1833) ja eestlannast toatüdruku, pärisorjast kangru tütre Marie Jürgensi (tema perekond vabastati pärisorjusest 1805. aastal) väljaspool abielu sündinud laps.

Muide, see mitteametlik sugulus paruniperega oli Russowi jaoks õnnelik ja lubas tal väita, et on sündinud „ülemohvitseride perekonna järeltulijana” (vt *Формулярный список; Дело*), ning omandada kõigepealt gümnaasiumi- ja seejärel ülikooliharidus (ta lõpetas Peterburi ülikooli õigusteaduskonna).

Russow kaotas varakult vanemad, tema kasvatajaks sai vanaema Marie Jürgens, kellest lapselaps väga lugu pidas ja külastas teda Tallinnas kuni surmani 1867. aastal. Poisi varajane lapsepõlv möödus Riidaku mõisas, kus elas vanaema. Need aastad, mis Russow veetis eestlastest eakaaslaste hulgas, andsid talle väga hea eesti keele oskuse (kogu tema edasine haridus on omandatud saksa ja vene keeles)⁵ ja eesti külaelu tundmise ning lubas tal tulevikus täie õigusega pöörduda trükisõnas külaelanike kui oma sõprade poole.

Peame siinkohal silmas raamatukeste seeriat üldise pealkirjaga „Tallinna koddaniko ramat omma sõbbradele male” (Russow 1854–1857), mida Juhan Peegel on teravapilguliselt nimetanud „vahesammuks rahvaliku poliitilise ajalehe poole”, omamoodi protoajaleheks (Peegel 1966: 130). „Tallinna koddaniko ramat...” ilmus Tallinnas nelja aasta jooksul kaheteistkümnnes vihikus⁶ ja on kirjutatud Tallinna keeles ning vanas kirjaviisis (1850. aastatel käis parajasti elav poleemika vana ja uue kirjaviisi pooldajate vahel). Raamatukesed olid odavad ja suunatud eesti lugejale (ajajärgu konteksti arvestades olid maa-inimene ja eestlane sünonüümid; nimetus „eestlane” tuli käibe 1857. aastal). Väljaanne oli pühendatud aktuaalsetele kaasaegsetele sündmustele: Krimmi sõjale, Nikolai I haigusele ja surmale, uue keisri kroonimisele. Sündmuste valikul ja tõlgendamisel järgis Russow neid eeskujusid, mida tiražeeriti sel ajal vene ajakirjanduses ning publitsistikas, ja oli täiesti solidaarne vene vaatepunktiga.⁷

⁴ Selle teatri vahetuks organiseerijaks oli Leipzigi ülikooli lõpetanud koduõpetaja Friedrich Gustav Arvelius, kellest sai 1790. aastal Tallinna gümnaasiumi õpetaja ning hiljem direktor.

⁵ Hiljem kolis Marie Jürgens koos kahe lapselapselapsiga Paidesse, kus F. Russow lõpetas kreiskooli, ja seejärel Tallinna, kus ta lõpetas gümnaasiumi.

⁶ Russow ei olnud siiski ise kõigi vihikute autor: kümnenda ja üheteistkümnenda oli kirjutanud Russowi kooliaegne sõber ja kaasvõitleja, luuletaja, tõlkija ja illustraator Johann Daniel Petenberg. Maie Kalda on rõhutanud, et „selliste brošüüride trükkimiseks [ei olnud] vaja nõutada eriluba nagu ajalehe jaoks” (Kalda 1966: 159). „Eesti kirjanduse ajaloo” II köite IV peatükis on ilmunud ka põhjalik ülevaade Russowi kirjanduslikust tegevusest (Kalda 1966: 159–163).

⁷ „Tallinna koddaniko ramatu...” väljaandmise ajal oli Russow Eestimaa kubermangu-

Selles mõttes kujutab see väljaanne endast vene patriootilise ideoloogia (sõna terminoloogilises, mitte hinnangulises tähenduses) ülekandumist Baltimaadesse, rahva hulka, kellel oli alles hakanud tekkima ühiskondlik elu. Eestis uurijad on kirjutanud sellest „Tallinna koddaniko ramatu...” küljest reeglina teatud ebamugavustundega, justkui tuleks Russowi „kroonupatriotismi” ja „truualamlikke tundeid” kuidagi õigustada (Pegel 1966: 130; Kalda 1966: 159). Arvan, et selle järele pole vajadust ja tema seisukoht ei peaks meid üllatama. Nagu enamik eesti rahvusliku ärkamise algusaastate tegelasi, leidis ka Russow, et eesti rahva peavaenlased on baltisaksa mõisnikud, kes halastamatult ekspluateerivad talupoegi, hoiavad neid vaesuses ja takistavad nende arengut. Kuigi pärisorjus oli Eesti- ja Liivimaal ametlikult kaotatud juba XIX sajandi teisel kümnendil, erines siinsete talupoegade olukord vähe vene pärisorjade olukorrast (autor tundis seda ju omaenda kogemustest). Russow lootis, et eesti talupoegi suudab saksa mõisnike rõhumise eest kaitsta Vene keskvalitsus, sellepärast orienteerus ta Venemaale. Sellega on seotud ka tema kahesuunalised pingutused. Ühelt poolt püüdis ta kõigi endale kättesaadavate vahenditega avalikustada Eesti- ja Liivimaa kohalike elanike rõhutud olukorda. Ta osales kogu Euroopas tähelepanu äratanud anonüümse teose „Eestlane ja tema isand” (1861) koostamisel, oli üks liberaalse ajalehe *Revalsche Zeitung* (1860–1863) asutajaid,⁸ tõlkis eesti keelde „Eestimaa Talorahwa Seaduse”, et eestlased tunneksid oma seaduslikke õigusi ja kohustusi. Russowit peetakse põhjendatult artikli „Talupoegade mäss Mahtras 2. juunil 1858” autoriaks. See artikkel oli Eduard Vilde jaoks üks põhiallikaid „Mahtra sõja” kirjutamisel (Alttoa 1973: 169). Triloogia teise raamatu, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid” allikana kasutas kirjanik samuti materjale saksakeelsest ajakirjandusest, mis nähtavasti pärinesid Russowilt, kes osales nii Mahtra kui ka 1858. aastal Tallinnas avaliku peksuga karistatud Anija talupoegade ülekuulamise juures tõlgina (Alttoa 1973: 173).⁹

Teiselt poolt püüdis Russow sellegi poole, et integreerida eestlasi üldisesse vene konteksti, millega ongi seotud tema Krimmi sõja sündmuste kirjeldus. Kuigi sõja peamised sündmused toimusid kaugel lõunas, teenisid Vene armees ja laevastikus ka Eestist pärit nekrutid. Lisaks puudutas sõda eestlasi vahetult, sest ühendatud inglise ja prantsuse laevastik tegutses ka Läänemeres (Бородин 1904; Tannberg 1991). Laevastik blokeeris Tallinna, saatis dessandi Saaremaale, kus – nagu kirjutab Russow – tegid inglased liiga kohalikele elanikele.¹⁰ Autor sisendas oma talupoegadest vendadele, et eestlased on osa-

valitsuse ametnik. Oma tunnistuse kohaselt oskas ta vene keelt halvasti, kuid tundub, et see enesehinnang puudutas pigem kõnekeelt. On arvatud, et oma Krimmi sõja ainelise artikli kirjutamisel toetus ta Saksa ajalehtedele (Pegel 1966: 129), kuid siinkirjutaja arvates vajab tema allikate küsimus veel selgitamist. Peterburi ülikooli lõpetanud Russow valdas vene keelt kahtlemata piisavalt, et lugeda selles keeles tekste. Vaatlesin ka tema väljaannet, kui uurisin ebaõnnestunud ja kaotatud Krimmi sõja tõlgendusi vene rahvalikes väljaannetes. Sellepärast võin kinnitada: nii Russowi käsitletud teemad kui ka tema vaatepunkt kattuvad paljuki neis kirjutatuga (Kisseljova 2014).

⁸ Ajalehe positsiooni ja Russowi sunnitud lahkumise kohta toimetusest vt Kalda 1966: 160–161; Laigna 1974.

⁹ Russow figureerib „Anija meestes” tegelasena Rutowi nime all (Alttoa 1973: 174). Tõenäoliselt kuulub Russowile ka artikkel Anija meeste peksmisest Herzeni Londonis ilmunud ajalehes *Kolokol* (Kalda 1966: 160).

¹⁰ Vt Russow 1854, IV. Tänapäeva ajaloolased rõhutavad pigem inglaste korrektset suhtumist kohalikesse elanikesse (Rosenberg 2000: 85).

lised oma suure kodumaa – Venemaa – tegemistes, et Vene sõjavägi on meie sõjavägi ja inglased, prantslased, türklased on meie vaenlased.

Russow tutvustab oma talupoegadest sõpru neile tundmatu vene rahvaga (XIX sajandi keskpaiku oli venelaste osakaal Eestis sedavõrd väike, et paljud külainimesed polnud venelast näinudki). Venelase iseloomu avab ta peamiselt soldatite, st hiljutiste talupoegade, oma teose adressaatide vendade, käitumise kaudu: nad on vaprad, kindlameelsed, ennastohverdavad ja head inimesed, keda võib usaldada ja kelle vastu saab tunda ainult sümpaatiat.¹¹ Kuid tema ja vene rahvalike raamatute autorite vahel on vähemalt kaks erinevust. Esiteks, kui venelased kirjutasid venelastest venelastele,¹² õhutasid nad rahvuslikku uhkust oma rahva tegevuse üle, siis eesti autor kirjutab teistest, püüdes muuta neid oma lugejate jaoks o m a d e k s.¹³ Teiseks, Russow ei suhtu eesti talupoegadesse kui lastesse. See eristab tema autoripositsiooni kindlalt nende vene kirjameeste suhtumisest, kes kirjutasid „lastele ja rahvale” (see on kõige sagedamini esinev alapealkiri neis väljaannetes), samastades sellega talupoegade ja linnakodanike intellektuaalse ja emotsionaalse mõttemaailma oma tasemelt lapseliku teadvusega.

On iseloomulik, et „Tallinna koddaniko ramat...” on loodud sündmuste käigus ja keskendunud nimelt neile Krimmi sõja sündmustele, mis hiljem lülitati retrospektiivsetesse kompilatsioonidesse, luues sel viisil vene kanoonilist rahvuslikku narratiivi sellest kaotatud, kuid siiski kangelaslikust rahvasõjast.

Sõja põhjuseid selgitades paneb Russow kogu süü Euroopa suurriikidele, kes kartsid Venemaa tugevnemist. Ta annab üsna üksikasjaliku sündmuste kroonika, rõhutab eriti vene sõdurite kangelaslikkust ja toob näiteid ka nende humansest suhtumisest vastasesse.¹⁴ Näiteks viiendas vihikus pajatab Russow kahest vene sõdurist, kes hoolitsesid haavatud türklase eest ja rääkisid: „Eks se olle hawatud soldat nagu meiegi, puhkago waeve pisut ja pallogo meie eest omma usku järrel Jummalat!” (Russow 1854, V: 2). Vene soldatite eneseohverdamist tõestab näiteks sõjaväeinsener Eduard Totlebeni päästmise episood. Kui pomm plahvatas, varjasid soldatid teda oma kehadega ja hukkusid ise (Russow 1855, X: 6). Teine näide on viitseadmiral Vladimir Kornilovi kõne Sevastopoli kaitsjatele enne pommitamise algust ning samuti jutustus tema hukkamisest. Väejuht käitub siin mitte nagu härra, vaid nagu soldatite ja madruste seltsimees. Tema viimased sõnad: „Ma ollen õnnelik et isama eest surren – kui magus on surra puhta süddamega” (Russow 1855, VII: 6). Hiljem on see stseen lülitatud kõigisse Sevastopoli kaitsmise vene käsitlustesse.

Russow kirjutab mitte ainult venelaste kangelastegudest, vaid ka Venemaa tehnilisest mahaajäämusest (aurulaevade vähesus, vilets relvastus, kehavad teed jms), mis viiski sõja kaotamisele.¹⁵ Kuid tema jutustuses puudub hukkamõist ja paljastavad intonatsioonid, ta kõneleb neist asjadest kui üldisest hädast.

¹¹ Nii lülitub Russow vene rahvuslikku müüdiloomesse ja annab ka eesti lugejatele edasi sedasama müüti.

¹² Oluline on siinjuures ka keel, milles teos on kirjutatud.

¹³ Seda omasust on rõhutatud asesõnaga „meie”, kui autor kõneleb Vene sõjaväest.

¹⁴ Tuleb nõustuda Maie Kalda arvamusega: „Vene soldatite kangelastegusid kirjeldab Russow siiski sellise ehtsa emotsionaalsusega, mis ei lase kahelda, et tema vaimustus nende vapruste, ennastsalgavuse, ülluse ja humanseuse üle oli suur ning siiras” (Kalda 1966: 159).

¹⁵ Seda toonitavad ka Peegel ja Kalda oma käsitlustes.

„Tallinna koddaniko ramatu...” autor ei pelga oma lugejate koormamist rohke informatsiooniga – sõjaliste, geograafiliste ja topograafiliste üksikasjadega –, aga samuti ekskurssidega ajalukku, Peeter I ja Aleksander I aega. Ta nimetab Prantsuse, Inglise ja Vene väepealike nimesid, kirjutab Prantsuse keisrist Napoleon III-st ning Vene tsaaridest Nikolai I-st ja Aleksander II-st. Autor, kuigi ta on linnakodanik (sel perioodil, kui eestlane ja talupoeg olid sünonüümid, kuulus linnaelanik härraste, st „sakste” hulka), peab oma adressesadiga dialoogi nagu võrdne võrdsega. Autorit ja tema lugejaid ühendab etniline ja keeleline tunnusjoon, määrav on keele valik. Pealkirjas esile tõstetud sõna „sõbrad” aitab samuti kaasa võrdse kontakti tekkimisele. Russowile on omane valgustuslik paatos, ta soovib laiendada eestlaste silmaringi – mitte ainult intellektuaalset, vaid ka poliitilist. Sealjuures ta eeldab, et isegi kui talupojad üht-teist ei teagi, on neil ikkagi huvitav seda teada saada ja nad on täiesti suutelised kõike öeldut mõistma.

Kuid „Tallinna koddaniko ramat...” pole ainus Russowi teos, mis on pühendatud Krimmi sõjale, samuti on eesti keeles sellest sündmusest kirjutatud veel teisedki autorid. Edasi tuleb käesolevas artiklis juttu kahe silmapaistva rahvusliku liikumise tegelase – Russowi ja Kreutzwaldi – omapärasest poeetilise dialoogist. Sel perioodil elasid nad eri linnades: üks Tallinnas ja teine Võrus. Kuigi nad ei olnud kohtunud, hindasid nad teineteist kõrgelt ja pidasid kuni Kreutzwaldi surmani tihedat kirjavahetust.¹⁶ Lisaks oli Russowi onu Kreutzwaldi koolikaaslane (Aarma 2012: 38). Lauluisa pidas Russowit kõige andekamaks tolle aja noorte eesti luuletajate hulgas.

1854. aastal avaldas Russow eraldi väljaandena pikema luuletuse või lühipoemi pealkirjaga „Sõalaul Eestima tüttarlastele. Wanna wisi järrel”.¹⁷ See teos on tähelepanuväärne juba sellepärast, et on kirjutatud regivärsis, mida on kasutatud ka „Kalevipojas”. „Sõalaul” andis Kreutzwaldile tõuke poemi „Sõda” kirjutamiseks (Kalda 1966: 162). Tsensuuriloo poemi avaldamiseks sai Kreutzwald 31. juulil 1854. aastal. Teoses on nimetatud ka „Tallinna koddaniko ramatu...” kolmandat vihikut, järelikult polnud Russowi teosed tolleks ajaks mitte ainult ilmunud, vaid jõudnud ka Võru lauliku lauale.

Russowi „Sõalaul” oli maksimaalselt lähedal rahvalikule kujundlikkusele, autor vestleb selles tütarlaste, ööbiku ja käoga. Autor küsib tütarlastelt, kas nad kuulevad lähenevat lärmi:

Kas te kuulsite kuusikust kollinat,
Musta metsa taggant mürrinat,
Ranna poolt rattaste raksumist? (Russow 1854a: 1)

Kõik kohkuvad, tüdrukud paluvad ööbikut ja kägu vaadata kõrgelt puu otsast, kes seal sõidab: kas pulmarong või matusevanker? Vastus ei ole rahustav: algamas on sõda. Ööbik on pessimistlikul seisukohal – tüdrukuid ootab ees kibe saatus, ilma armsamate ja abita on nende saatuseks leinata ja nutta:

¹⁶ Kahjuks on nende ulatuslik kirjavahetus seni leidmata (Kalda 1966: 160).

¹⁷ Peegel on oma raamatus ohtralt tsiteerinud Russowi luuleteost, tutvustades seda raskesti kättesaadavat antikvaarset teksti XX sajandi eesti lugejaskonnale. Praegu on „Sõalauluga” võimalik tutvuda ka DIGAR-i vahendusel.

Öpik mõistis, ohkas wasto:
 „Ö pik! ö pik! kül on ö pik,¹⁸
 Waesel walwajal waewa ösel,
 Kurbduse kandjal, kül on ö pik!
 Langegu pärjad linnapeadest, –
 Langend pähhe leinarättikud,
 Kukkund kätte murrekarrikad,
 Silma halleduse hallikad.
 Kurb teil tulnud kaebaminne,
 Järsko läila lahkuminne:
 Södda sanud meie male. (Russow 1854a: 2)¹⁹

Kägu lohutab tüdrukuid, ta kinnitab, et saajad, pulmakülalised on saabumas ja kutsub tervitama peiupoisse. Sõda kujutatakse siin peona, kus kosilasi ootavad pruudid on laetud suurtükid, mis on valmis vastu võtma vaenlastest peigmehi:

Terre, terre! sajukenne!
 Terre, peio! peiopoisd!
 Astuge armsad meie määle!
 Mis otate, mis wahhite?
 Egga te ehtel aega wida
 Kaugel merre kolleda laenedes?
 Uddu teil rikkub hea meele,
 Saddust sate jo soppaseks,
 Päike põlletab arro peast teil. (Russow 1854a: 4)

Teksti finaali on väga jõuline, kuulutades ette vaenlase hävingut:

Tulle törkuja werrewaenlane, –
 Weere werise pulmawodi,
 Wao kui kurjawaimo warri,
 Kao kui kuio! kukku! kukku! (Russow 1854a: 4)

Paaristeksti „Sõalaulule Eestima tüttarlastele” – „Laul Eestima-meestele” – kirjutas selsamal 1854. aastal Russowi sõber ja mõttekaaslane Johann Daniel Petenberg. Kuid sellel ma siiski ei peatu, nagu ka mõnel teisel vähem olulisel Krimmi sõja ainelisel või sellega mingil moel seotud teosel (Petenberg 1854a, 1854b, 1854c; Umblia 1854; Wilde 1854). Siirdume kohe Kreutzwaldi poemi juurde, mis oli vastus Russowi luuleteosele, millele viitab ka Kreutzwaldi tekst:

Ladussuuga laulupoead
 Sünnitavad sõa-laulu,
 Loowad lahingi lugusi.

¹⁸ Pöörame siin tähelepanu luuletuse kujundlikku ja intonatsioonilist struktuuri täiendavale sõnamängule, mis kõneleb autori kõrgest poeetilisest meisterlikkusest (rahvalik kujundlikkus ühenduses kibeda ironiaga).

¹⁹ Seda lõiku on tsiteerinud ka Kalda (1966: 161).

[---]

**Wana wiisil wilistelles –
„Tütarlastele” tuluksa,
Rõemuks noorte neidudelle;
Laulawad, et kaljud kostwad,
Metsad wastates mürawad,
Laened kuuldes kohisevad,
Tuule tiiwad wihisewad!
Se on õige, **Wiru wennad**,
Arju-maal kaswanud kaimud,
Linna kallid kodanikud,
„**Sõbra kirja**” sobitajad!**

(Kreutzwald 1854: 2–3; minu esiletõsted – L. K.)

Kreutzwald jätkab ja arendab edasi rahvalikku kujundlikkust,²⁰ millele on üles ehitatud Russowi „Sõalaul” (muuhulgas nimetab ta ka kägu), kuid sisse on toodud võitluse kui lõikuse kujund, osaleb ka „Turris, vana vaenujumal”. Ühes palju aastaid hiljem, 15. märtsil 1878 kirjutatud kirjas akadeemik Anton Schiefnerile on „Kalevipoja” autor eraldi peatunud sellel aspektil, nimetades uhkusega oma poeemi „eesti rahvalaulu järeleaimamiseks”. Sarkastilise rahuloluga tsiteerib ta oma oponendi pastor Eduard Ahrensi arvamust poeemist („Ka sõnnikus on elu!”), hinnates seda kui tõelist komplimenti oma tekstile (Kreutzwald 1953b: 514). Kuid väljendis *Wiru wennad* kasutatud mitmuse vorm võib viidata ka Petenbergi luuletusele, mida me eespool nimetasime. Petenberg oli samuti seotud väljaandega „Tallinna koddaniko ramat...”. Nimelt Virumaal kirjutatud laulud äratasid vana lauliku ja ta haaras oma kandle.

Kreutzwaldi poeem „Sõda” on hoopis suuremal määral ideoloogiline tekst kui Russowi „Sõalaul”. Siin ei kujutata sõda üldiselt (Russowil puuduvad viited konkreetsetele sündmustele, kuigi kahtlemata on silmas peetud käsilolevat sõda), siin on otsesõnu nimetatud kaitsetule maale tunginud vaenlasi (varganägudest inglasi ja nende käsilasi prantslasi ning türklasi):

Prantsus kardab Wene parki,
Mis ta Moskus korra maitsend.
Inglis lind ei raatsi sulgi,
Kirjut kuube kaldal’ tua.
Sõbrad sõudwad mere laentel,
Rannakaldast hästi kaugel:
Kuhu püssi pauk ei pease,
Suuretüki kuul ei lenna.
Waata nende wahwa tegu,
Mehe tööd, mis merel tehti:
Kauba laewu rööwitakse,
Wõera oma warastakse,

²⁰ Rahvapärast kujundlikkust on kasutatud ka vene luuletajate Krimmi sõja aegsetes lauludes. Tuletame meelde kas või Nikolai Nekrassovi kuulsat sõjaluuletust „Kuuldes sõjaõudustest...” (Внимая ужасам войны): „Nad [emad – L. K.] ei suuda unustada oma lapsi, / Kes on hukkunud verisel nirmel, / Nii nagu halapajud ei suuda tõsta / Oma leinavaid oksi” (Некрасов 1981: 14).

Warjamata weiked linnad
Rikutakse rööwli kombel
Põletakse põrgu wiisil;
Kel'l ei süüd, neid kimbutakse,
Wagad tundwad waenu piina. (Kreutzwald 1854: 17–18)²¹

Tekstis on vaenlaste kohta kasutatud rohkesti alandavaid epiteete, kujutatud neid kiskjatena (inglasi lõvidena, prantslasi huntidena, türklasi karudena) või lindudena; nende tegevust käsitletakse kui õigustamatut agressiooni. Venemaa sümbolit – kahe peaga kotkast – tõlgendatakse selles kontekstis mõnevõrra ootamatult kui jõu ja õrnuse ühendust. Ühelt poolt on see tavaline kujundi realiseerimine: võimas raudsete küüniste ja nokaga terastiibadega lind. Teiselt poolt meenutatakse pidevalt kotka sooja pesakest ja kuidas linnupoegadest alamaid kaitseb emalik õrnus. Refraänina korduvad read:

Soe ja pehme kotkapesa
Varjab meid kui linnupoegi.
[---]
Katab pesas pehme kaisu
Emaliku eldusega
Lapsokese karja kinni. (Kreutzwald 1854: 8–9)

Viru laulik vastandab Eesti õnnelikku elu Vene kotka tiiva all rahva kibeda saatusega enne seda:

Enne Wene walitsusta,
Kange kotka kaitsemista
Põlnud Eesti wanal põlwel
Muud kui pika piinamisi,
Waga were walamisi:
Sõda oli ala sõitamas,
Mõega tera tapemas,
Katk aga kuri kurnamas,
Nälja küüned näpistamas,
Waenu käpad kägistamas;
Seadus solk ja segane,
Kohus kukru omane. (Kreutzwald 1854: 9–10)

Vene väge kujutatakse kaastundlikes ja ülevates toonides:

Seisab wahwa Wene wägi
Sõa kãras wankumata. (Kreutzwald 1854: 17)

Eestlased on üks osa sellest sõjaväest:

...ka meie päiwil
Leida wahwas Wene wães
Mitu Wirust wõsund meesta...

²¹ Nimelt need read tõlkis A. Sokolov vene keelde Kreutzwaldi juubeliväljaande jaoks (Крейцвальд 1953: 126).

[---]

Olge rõmsad, Eesti emad:

Teie rüpes kantud poead,

Armukaisul autud lapsed

Saavad wahwa Wene wäe

Wõidumeeste seltsiliseks. (Kreutzwald 1854: 21–22)

Nagu ka Russow, kutsub Kreutzwald üles mitte kartma sõda, rõhutades, et hukumine sõjas on austusväärne. Ja lõpetab oma poeemi muljetavaldava kujundiga: laulik asetab oma kandle langenud sõjameeste kalmule ja kandlekeeled, mida sõrmitseb tuul, laulavad lugu sellest, et siin on vaprate sõjameeste viimne puhkepaik.

Meenutame siinkohal sedagi, et ka Kreutzwaldi ennast võis nimetada Krimmi sõjast osavõtjaks: arstina juhtis ta kaht sõjaväelaatsaretti, mis tegutsesid Vörus 1855. aastal.²² Kohe, kui tema teos oli ilmunud, saatis ta selle Peterburi oma tuttavatele akadeemikutele (Kreutzwald 1953b: 52) ja ühes hilisemas kirjas akadeemik Schiefnerile iseloomustab ta „Sõda” kui „isamaalist südamekergendamist” (Kreutzwald 1953b: 516) ja peab seda uue Vene-Türgi sõja taustal endiselt aktuaalseks.

Toonaste eesti lugejate hulgas osutus teos sedavõrd populaarseks, et avaldati seitse aastat pärast esmatrükki autorilt luba küsimata uuesti (Nirk 1966: 97).²³ Vähemalt sama populaarne oli ka Russowi „Tallinna koddaniko ramat...”. Nimetagem siinkohal, et ei tohiks alahinnata Krimmi sõja kaasaegsete emotsionaalseid üleelamisi. Nad nägid võõraid sõjalaevu oma randade läheduses ja tundsid, et otsustatakse nende kodumaa saatuse üle. Tuletagem siinkohal meelde ka Nikolai Nekrassovi luuletust „14. juunil 1854. aastal (esimesel päeval, kui liitlaste sõjalaevad jõudsid Kroonlinna alla)”, mis avaldati 1854. aastal ajakirjas *Sovremennik* (nr 7). Seal on järgmised read: „Aeglaselt ja ähvardavalt / Liikusid meieni hiiglaslikud laevad, / Uhkeldavalt ennustades meie hukku” (Hеxpacoв 1981: 130).

Kuid naaseme Russowi ja Kreutzwaldi juurde. Milline on käsitletud tekstide pragmaatika? Kas meil on õigust nimetada nende autoreid kroonupatriootideks ainult sellepärast, et nad ülistavad kahepäist kotkast ja Vene keisrit? Arvan, et meil pole selleks õigust. Kui hinnata retrospektiivselt, võib muidugi viidata autorite naiivsusele ja „vigadele”. Kuid nemad elasid ja kirjutasid oma teosed teistsuguses kontekstis. Hoopis olulisem on aru saada nende loogikast kui mõõta eelkäijate tegusid praegusaja mõõdupuu järgi. Rahvuslik ülesehitustöö, noore eesti rahvuse kujunemine vajas tookord hädasti toetust. Mõeldes eesti rahva saatusele ja tulevikule, otsisid varase ärkamisaja tegelased toetust oma püüetele arendada eesti keelt, algupärast eestikeelset kirjandust ja ajakirjandust neilt, kellest sõltus võimalus neid soove realiseerida. Rahvuslikud liidrid seisid selge dilemma ees: kas baltisakslased või Vene valitsus, vene ühiskondlik arvamus. Täie õigusega ei usaldanud nad esimesi, järelikult tuli teha panus teistele ja juhatada ka oma lugejaid selles suunas. Meie teame, mis

²² Mõlemat selles artiklis käsitletud kirjameest (Russowit ja Kreutzwaldi) autasustati 1853.–1856. aasta sõja mälestuseks pronksmedaliga Andrei lindil.

²³ „Sõda” on keeleliselt kaasajastatuna avaldatud ka Kreutzwaldi 150. sünniaastapäevaks ilmunud kogumikus „Laulud” (Kreutzwald 1953a: 150–164). Käesolevas artiklis on tsiteeritud 1854. aasta väljaannet.

juhtus tulevikus, nemad ei saanudki seda teada. Eesti rahvusliku liikumise varajane etapp on õpetlik periood just nimelt Vene vaatepunktist: impeeriumi poliitika ei soovinud tegelikult toetada eesti valgustajate seisukohti ja paari aastakümne pärast alanud venestamisaeg muutis täielikult ka jõudude paigutuse rahvuslikus ülesehitustöös – mis ei tulnud kaugeltki kasuks lühinägeli-kele valitsejatele.

Artikkel on kirjutatud projekti IUT34-30 „Tõlkeideoloogia ja ideoloogia tõlkimine: kultuuridünaamika mehhanismid Eestis vene ja nõukogude võimu tingimustes 19.–20. sajandil” raames.

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud MALL JÕGI

Arhiivimaterjalid

Дело = Дело о службе хранителя Ф. К. Руссова. – Архив Государственного Эрмитажа. Ф. 1. Оп. 12. Дело 57.

Формулярный список = Формулярный список о службе. Хранителя Императорского Эрмитажа. Статского Советника Руссова. – Архив Академии наук, Санкт-Петербургский филиал. Ф. 4. Оп. 4. Ед.хр. 504. Л. 14 об.

Kirjandus

Aarma, Liivi 2012. Friedrich Nikolai Russowi ja Wilhelm Friedrich Tuglase osalus „Põllumehhe nõuandja” väljaandmisel. – Tuna, nr 2, lk 32–49.

Altoa, Villem 1973. Eduard Vilde sõnameistrina. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat.

Kalda, Maie 1966. Friedrich Nikolai Russow. – Eesti kirjanduse ajalugu. II kd. XIX sajandi teine pool. Toim Endel Nirk, peatoim Endel Sõgel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat, lk 158–163.

Kisseljova, Ljubov 2014. War Discourse as a Means of Constructing a National Myth (The Crimean War in Pre-Revolutionary Schoolbooks and Popular Literature). – Russian National Myth in Transition. (Acta Slavica Estonica 6. Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia XIV.) Tartu: University of Tartu Press, lk 143–162.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1854. Sõda. Wiru wana Lauliku kenam Kandle-lugu. Eesti sõbradele. Tartu: H. Laakmann.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953a. Teosed. Laulud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953b. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853–1879. (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Laar, Mart 2010. Ärkamisaja algus. – Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tegevtoim Toomas Karjahärm, Tiit Rosenberg. Peatoim Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, lk 234–244.

Laigna, Karl 1974. „Revalsche Zeitungi” esimeste aastakäikude suunast. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 156–161.

- Nirk, Endel 1966. Friedrich Reinhold Kreutzwald. – Eesti kirjanduse ajalugu II, lk 60–127.
- Peegel, Juhan 1966. Eesti ajakirjanduse algus (1766–1857). Tallinn: Valgus, lk 114–130.
- Petenberg, Johann Daniel 1854a. Laul Eestima-meestele. Tallinn: Lindforsi pärijad.
- Petenberg, Johann Daniel 1854b. Neekruti laul 1854. Tallinn: Lindforsi pärijad.
- Petenberg, Johann Daniel 1854c. Trost sõa-aial. Wälja-andjast sest „Laulust Eestima-meestele”. Tallinn: Lindforsi pärijad.
- Rosenberg, Tiit 2000. Krimmi sõda. – Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani, lk 84–89.
- Russow, Friedrich Nikolai 1854–1857. Tallinna koddaniko ramat omma söbbra-dele male. Vihik 1–12. Tallinn.
- Russow, Friedrich Nikolai 1854a. Sõalaul Eestima tüttarlastele. Wanna wisi jär-rel. Tallinn: Lindforsi pärijad.
- Suits, Gustav 1934a. Kreutzwald ja rahvuslik esiärkamine. – Looming, nr 7, lk 827–830.
- Suits, Gustav 1934b. Kreutzwald ja esimene rahvuslik etapp. – Looming, nr 10, lk 1184–1188.
- Tannberg, Tõnu 1991. Krimmi sõda ja Eesti. – Akadeemia, nr 9, lk 1927–1948.
- Umbli, Aleksander 1854. Üks laul, kui waenlane 1854 meie male tulli söddima. Tartu: H. Laakmann.
- Wilde, Heinrich Leopold 1854. Waenlane Tallinna all. Sõa-Laul Ma-rahwale. Tartu: H. Laakmann.
- Бородин, Михаил Михайлович 1904. Война 1854–1855 гг. на Финском побережье. Исторический очерк. Санкт-Петербург.
- Иванова, Людмила Алексеевна 2007. Материалы к биографии Федора Карловича Руссова – первого ученого хранителя Музея антропологии и этнографии. – Сборник Музея антропологии и этнографии (МАЭ). Т. LIII. Санкт-Петербург, lk 11–33.
- Крейцвальд, Фридрих Рейнгольд 1953 = Ф. Р. Крейцвальд в портретах и иллюстрациях. Таллин: Эстонское государственное издательство.
- Некрасов, Николай Алексеевич 1981. Полное собрание сочинений и писем в 15 т. Т. 2. Ленинград.
- Петри, Евгения Львовна 1911. Федор Карлович Руссов. Первый Ученый хранитель Музея Антропологии и Этнографии при Императорской Академии Наук. (Сборник Музея антропологии и этнографии (МАЭ). Т. I. Вып. 10). Санкт-Петербург.
- Руссов, Федор Карлович 1900. Материалы для истории этнографических и антропологических коллекций Императорской академии наук. [Сборник Музея антропологии и этнографии (МАЭ). Т. I. Вып. I]. Санкт-Петербург.
- Шафрановская, Тамара Константиновна 1980. Первый хранитель МАЭ Ф. К. Руссов. – Сборник Музея антропологии и этнографии (МАЭ). Т. XXXV. Ленинград, lk 224–229.

Official patriotism or national thinking? Friedrich Nikolai Russow's and Friedrich Reinhold Kreutzwald's texts inspired by the Crimean War

Keywords: Estonian National Awakening, Russow, Kreutzwald, Crimean War, imperial politics, national thinking

The article examines the pragmatics of the Crimean War based texts by Friedrich Nikolai Russow and Friedrich Reinhold Kreutzwald, who were both figures of the early stage of the Estonian National Awakening. The texts analysed include *Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male* („A book from a citizen of Tallinn to his friends in the country”, 1854–1857) and the short poem *Sõalaul Eestima tüttarlastele* („A war song to Estonian girls”, 1854) by Russow, to which F. R. Kreutzwald responded with his poem *Sõda* („War”, 1854). Although both authors glorify the Tzar and the double-headed eagle, they hardly deserve to be called government patriots. Considering the fate and future of the Estonian people those two figures of the early period of Estonian National Awakening sought support for their aspirations to cultivate the Estonian language, original Estonian literature and journalism, turning to whoever had the means and authority to realise such desires. Facing the dilemma: Baltic Germans versus the government sitting in St. Petersburg and Russian public opinion, the national leaders of the time made their bets on the Russian side and guided their readers accordingly. However, their plans changed as soon as it turned out that the short-sighted imperial politics was not apt to support the views of the Estonian enlighteners, while the advent of Russification in a few decades brought a total restructuring of the relevant forces.

Ljubov Kisseljova (b. 1950), PhD, University of Tartu, Ordinary Professor of Russian Literature, Head of the Department of Slavic Studies, ljubov.kisseljova@ut.ee